

УДК 332.012.3

А. Є. Данкевич,  
кандидат економічних наук,  
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

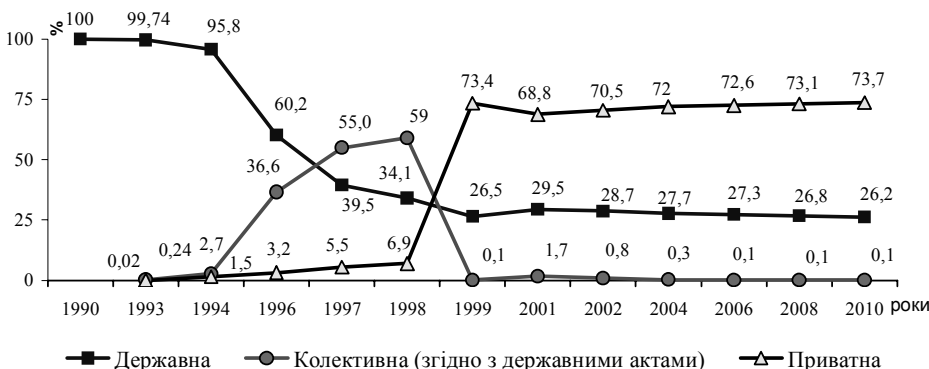
## ЕФЕКТИВНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

*Проаналізовано становлення організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві, досліджено ефективність їх господарської діяльності та запропоновано напрями підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.*

### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі реалізації земельної реформи протягом 1990—2010 років відбулася трансформація відносин власності. У сільському господарстві створені нові, відмінні за розміром та спеціалізацією господарські структури ринкового типу, що ведуть виробництво на орендованих у селян землях. В той же час питання формування ефективних з точки зору виробництва та залучення інвестицій форм господарювання та вирішення на цій основі важливих соціальних і економічних питань є важливим завданням економічної науки.

Теоретико-методологічним проблемам зміни форм власності та створення ефективних організаційних структур сільськогосподарських підприємств присвячені роботи відомих учених економістів-аграрників: І.І. Лукінова, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, В.К. Терещенка, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Юрчишина, М.Й. Маліка, М.М. Федорова, В.Г. Андрійчука, М.Я. Дем'яненка, Б.Й. Пасхавера та ін. Проте формування ринкової економіки вимагає подальшого поглибленого вивчення нових підходів до системи організації виробництва.



**Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських угідь в Україні за формами власності у всіх категоріях господарств, 1990—2010 роки**

### МЕТА РОБОТИ

Метою статті є теоретико-методологічне узагальнення основних положень господарської діяльності суб'єктів господарювання в умовах трансформації відносин власності та розробка пропозицій, спрямованих на підвищення ефективної сільськогосподарського виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ  
ДОСЛІДЖЕНЬ

Структурні зміни у формах власності на землю протягом 1990—2010 років призвели до передачі сільськогосподарських земель з державної в колективну і приватну власність. Станом на 1.01.2010 року частка державної власності скоротилась до 26,2 %. Ці площі використовуються переважно для забезпечення наукової діяльності, з навчальною метою, а також для на-сінництва, ведення племінного господарства, виробництва специфічних видів сільськогосподарської продукції. Колективна форма власності втратила свою чинність (рис. 1).

Розвиток організаційно-правових форм господарювання відбувався шляхом апробації різноманітних моделей. На перших етапах роздержавлення та реструктуризації підприємств важливе значення відводилось розвитку фермерських господарств та кооперативів, що набули значного поширення в багатьох країнах світу. Так, в Японії 80%, країнах ЄС — 60%, США — 30% сільськогосподарської продукції переробляється і реалізується через кооперативи. Це дозволяє справедливо розподілити прибуток між товаровиробниками та переробними підприємствами (пропорційно обсягу поставленої продукції) і розширювати спектр послуг та інновацій, спрямованих на задоволення інтересів агровиробників (консалтинг, ведення племінної справи, забезпечення матеріально-технічними ресурсами промислового походження).

При перетворенні колективних підприємств у приватні великі господарські формування поділялись на дрібніші за земельними та майновими розмірами, що гальмувало використання механізмів дії економічних законів: переваг спеціалізації і концентрації виробництва; відповідності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил; зростання продуктивності праці; усупільнення праці і виробництва та ін. [1].

Станом на 1.01.2010 року згідно форми 50 с.-г. в Україні створено 9249 сільськогосподарських підприємств, з них найбільшу питому вагу (54,2%) займають господарські товариства, 24,1% — приватні підприємства та 6,8% фер-

Таблиця 1. Склад та структура сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання

Показники	Роки							
	2001				2009			
	К-сть господарств	%	Площа с.г. угідь, тис. га	Площа с.г. угідь, на 1 п-во, га	К-сть господарств	%	Площа с.г. угідь, тис. га	Площа с.г. угідь, на 1 п-во, га
Господарські товариства	6970	54,4	13057	1,9	5017	54,2	10720	2,1
Приватні підприємства	2577	20,1	4054	1,6	2227	24,1	3394	1,5
С.г. виробничі кооперативи	2165	16,9	3707	1,7	629	6,8	1025	1,6
Інші, включаючи міжгоспи	462	3,6	672	1,5	304	3,3	918	3,0
Державні підприємства	256	2,0	927	3,6	275	3,0	625	2,3
Селянські фермерські господарства	390	3,0	526	1,3	797	8,6	1542	1,9
С.г підприємства всього	12820	100,0	22943	1,8	9249	100,0	18225	2,0

мерські господарства (табл.1). Протягом 2001—2009 років спостерігається тенденція до укрупнення розмірів сільськогосподарських підприємств та скорочення їх кількості. Так, питома вага кооперативів скоротилась з 16,9 до 6,8%. Ідея кооперативної агропромислової інтеграції в умовах України не набула значного поширення, оскільки новостворені кооперативи за своєю філософією нічим не відрізнялись від колективних сільськогосподарських підприємств, фермерські господарства за відсутності належної матеріально-технічної та фінансової підтримки з боку держави не змогли стати домінуючим виробником продукції і зосередили виробництво на обмеженому спектрі продукції.

Трансформація відносин власності та організаційно-правових форм протягом 1994—2000 років сприяла перетворенню державної і колективної власності на приватну та створила умови для залучення інвестицій в сільськогосподарське виробництво. Концентрація капіталів знайшла своє вираження у створенні об'єднань сільськогосподарських підприємств у вигляді холдингів, асоціацій, корпорацій, концернів, які взяли на себе функції управління, матеріально-технічного забезпечення, організації виробництва та збуту продукції. Їх створення сприяло відновленню порушених міжгалузевих зв'язків та мінімізації посередницького впливу на розвиток галузі.

Із організаційної точки зору формування об'єднань і їх розширення відбувалось шляхом викупу материнською компанією майнового комплексу сільськогосподарського підприємства та оренди землі на умовах середньо- та довгострокової оренди. В переважній більшості об'єднання формуються на холдинговій основі, більшість з них не виділена в окрему юридичну структуру.

**Таблиця 2. Натуральні показники ефективності форм господарювання**

Показники	Урожайність, т/га			Надій на 1 корову за рік, кг		
	2004	2008	2009	2004	2008	2009
Господарські товариства	29,9	39,1	34,0	2488	3527	4071
Приватні підприємства	29,2	34,8	29,4	2534	3135	3662
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	27,3	32,3	26,5	2246	2890	3385
Інші, включаючи міжгоспи	30,5	30,9	32,8	2241	3798	4003
Державні підприємства	30,2	33,1	26,8	2990	3586	4198
Селянські фермерські господарства	30,7	34,6	27,7	2491	3116	3489
Всього	29,5	37,1	31,9	2473	3065	3889

Згідно з чинним законодавством холдингова компанія — це господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, господарюючих суб'єктів".

Найбільш привабливим інструментом для формування холдингів є господарські товариства, підтвердженням тому є зростання їх розмірів, натуральних і вартісних показників діяльності. Аналіз табл. 2 і 3 свідчить, що вони мають найкращу динаміку збільшення урожайності, підвищення надоїв у розрахунку на 1 корову і найбільший рівень виробництва.

**Таблиця 3. Економічна ефективність господарської діяльності підприємств різних форм власності за 2009 рік**

Показники	Господарські товариства	Приватні підприємства	С.г. виробничі кооперативи	Інші, включаючи міжгоспи	Державні підприємства	Фермерські господарства	Україна
2001 рік							
Кількість господарств	6970,0	2577,0	2165,0	435,0	283,0	390,0	12820,0
Одержано з розрахунку на 100 га ріллі, тис. грн.							
валової продукції	147,5	135,3	139,5	167,6	165,6	132,6	144,9
товарної продукції	73,1	66,2	65,5	81,5	87,2	68,2	71,3
прибутку	11,0	12,1	7,5	11,7	19,8	13,3	11,0
Одержано на 1 працівника, тис. грн.							
валової продукції	17,0	15,2	13,2	20,7	16,8	16,1	16,0
товарної продукції	8,4	7,5	6,2	10,1	8,8	8,3	7,9
прибутку	1,3	1,4	0,7	1,4	2,0	1,6	1,2
Рентабельність виробництва, %	17,7	22,4	13,0	16,7	29,4	24,2	18,3
2009 рік							
Кількість господарств	5017,0	2227,0	629,0	304,0	275,0	797,0	9249,0
Одержано з розрахунку на 100 га ріллі, тис. грн.							
валової продукції	299,9	180,7	177,0	272,4	179,3	154,7	253,3
товарної продукції	394,9	272,3	229,9	371,0	208,8	242,6	343,0
прибутку (з дотаціями)	63,4	45,7	26,0	65,1	12,3	56,2	56,0
Одержано на 1 працівника, тис. грн.							
валової продукції	93,0	69,7	39,0	76,6	35,9	87,8	81,2
товарної продукції	122,4	105,0	50,6	104,3	41,8	137,7	109,9
прибутку (з дотаціями)	19,7	17,6	5,7	18,3	2,5	31,9	17,9
Рентабельність виробництва, %	18,3	19,2	12,0	20,0	5,8	28,7	18,6

За попередніми оцінками, в Україні функціонує понад 60 великих холдингів, більшість з яких не виділені в окремий бізнес. Вони контролюють понад 6 млн га, або близько 24% ріллі, і є найбільшими виробниками зернових і технічних культур.

Результатом розвитку інтегрованих структур у сільськогосподарському

виробництві є стійкі тенденції зростання його ефективності. Так, у сільськогосподарських підприємствах за період 2001—2009 років порівняно з 1996—2000 роками вихід валової продукції зріс з 917,4 до 1646 грн/га, або на 52%, та прибуток від рослинництва зріс майже у 18 разів (35,1 до 1080,6 грн./га).

Важливим показником ефективності використання ріллі є урожайність сільськогосподарських культур. У сільськогосподарських підприємствах як в цілому по Україні, так і природно економічних зонах відмічається тенденція росту урожайності їх за періоди 2000—2004

років і 2005—2009 років порівняно з 1999 роком. Так, урожайність зернових культур за вказані періоди проти 1999 року зросла відповідно на 21,8% і 44,0%, цукрових буряків — 29,8% і 105,0%.

У сільськогосподарських підприємствах відмічається тенденція росту рентабельності рослинництва. Якщо в 1999 році вона становила 8%, а в подальшому по роках відповідно: 2000 — 30,8%, 2006 — 11,3%; 2007 — 32,7%, 2009 — 16,9%.

За показником виходу валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь найбільш потужно працюють господарські товариства, в яких даний показник становить 300 тис. грн., що в 1,9 рази більше

порівняно з фермерськими господарствами та в 1,7 рази — порівняно з державними підприємствами та сільськогосподарськими виробничими кооперативами.

Аналіз ефективності господарської діяльності підприємств різних форм власності свідчить, що протягом 2001—2009 років спостерігаються тенденції до підвищення ефективності виробництва в господарських товариствах та інших структурах включаючи міжгоспи, зокрема, рентабельність порівняно з 2001 роком по даних категоріях підприємств підво,5 та 3,3%.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах господарювання вимагає принципово нових підходів до організації його ведення. Важливими питаннями, що потребують вирішення, є: розробка механізмів залучення інвестицій в сільське господарство, формування ефективного менеджменту виробничих процесів, використання корпоративних прав у якості засади, технічного оновлення та модернізації виробництва, нівелювання ризиків, пов'язаних з переукладенням короткострокових договорів оренди, формування оптимальних розмірів підприємств, підвищення кваліфікації спеціалістів, контролю за якістю ґрунтів та доцільністю застосування тих чи інших інструментів з метою збільшення врожайності та її стабілізація у довгостроковій перспективі, запровадження нових технологій, формування доданої вартості шляхом мінімізації посередницького впливу на процеси виробництва та реалізації продукції через створення інтегрованих структур із замкнутим циклом виробництва та доведенням продукції до кінцевого споживача, завоювання нових ринків збуту продукції.

### ВИСНОВКИ

Для підвищення ефективності виробництва необхідно: вилучити з обробітку низькопродуктивну рілля і забезпечити стале землекористування; впроваджувати науково обґрунтовані технології вирощування сільськогосподарських культур; збільшувати обсяги внесення органічних і мінеральних добрив, хімічних меліорантів за рахунок більш повного використання вітчизняних фосфоритів, калійних руд і покладів карбонатних порід; залучати альтернативні джерела поповнення органіки шляхом збільшення посівів сидератів, багаторічних трав і бобових культур; застосовувати рекомендовані сівоzmіни з урахуванням спеціалізації

господарств; забезпечувати державний контроль за проведенням заходів щодо збереження і відтворення родючості ґрунтів та запроваджувати механізм економічного стимулювання за раціональне використання та охорону земель сільськогосподарського призначення.

Це може бути досягнуто, насамперед, шляхом: розвитку інтеграції та кооперації, подальшого удосконалення відносин власності на землю і засоби виробництва; реального захисту вітчизняних товаровиробників, формування інфраструктури ринку; удосконалення ринкових механізмів цінового регулювання, кредитно-фінансової системи та податкової політики, спрямування інвестицій на відновлення, зміцнення і модернізацію ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств; освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції; здійснення цілеспрямованої державної науково-технічної політики щодо АПК, поліпшення наукового, інформаційного та кадрового забезпечення аграрного виробництва, розвитку селекції і насінництва сільськогосподарських культур та селекційно-племінної справи у тваринництві і рибництві; прискорення розвитку соціальної сфери села, створення повноцінного середовища для проживання населення в сільських населених пунктах.

### Література:

1. Приліпко О.В. Інтеграційні процеси в сільськогосподарських формуваннях приміської зони / Приліпко О. В. — К., 2002.
2. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ua.textreferat.com/referat-4738-6.html>.
3. Саблук П.В. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України // Економіка України. — 2008. — № 12 — С. 4—18.
4. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / Редкол.: В.М. Зубець та ін. — К.: Урожай, 2004. — 560 с.
5. Основи аграрного підприємництва / За ред. М.Й. Маліка. — К.: Інститут аграрної економіки, 2000. — 582 с.
6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011 р.